

بسم الله الرحمن الرحيم

آرا و نظریه‌های علمی

دکتر محمدرضا حافظنیا

(استاد - جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک دانشگاه تربیت مدرس)

حاصل ۲۵ سال سابقه علمی برای تولید معرفت در زمینه‌های:

روانشناسی، پژوهش علمی،

فلسفه و مابین جغرافیا،

فلسفه و ماهیت جغرافیای سیاسی،

اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک،

مسائل ایران، منطقه و جهان

تألیف و تدوین:

دکتر سیدعباس احمدی

(استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران)

بهار ۱۳۹۶

سرشناسه	:	حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور	:	آرا و نظریات علمی دکتر محمدرضا حافظنیا. / تالیف و تدوین [صحیح: گردآورنده] سیدعباس احمدی.
مشخصات نشر	:	مشهد: پایلی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۶۹۶ ص.: مصور
شابک	:	978-600-6026-57-2
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	سیاست جغرافیایی
موضوع	:	Geopolitics
موضوع	:	جغرافیا سیاسی
موضوع	:	Political Geography
موضوع	:	سیاست جغرافیایی ایران
موضوع	:	Geopolitics -- Iran
موضوع	:	جغرافیای سیاسی -- ایران
موضوع	:	Political geography -- Iran
شناسه افزوده	:	احمدی کرج، سیدعباس، ۱۳۵۷. گردآورنده
رده بندی کنگره	:	۴۱۳۹۵آ۲ح/۳۱۹JC
رده بندی دیویی	:	۳۲۰/۱۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۲۶۵۰۲۷

انتشارات پاپلی: مشهد، بلوار سجاد، پلاک ۹۲ تلفن: ۴ - ۳۷۶۴۰۰۴۰ - ۳۷۶۸۲۳۲۶ - ۵۱

مدیر فروش: امیدخدایی ۰۹۳۵۵۶۲۱۶۸۸ - تلفن و دورنگار: ۳۷۶۲۱۶۵۸

e.Mail: khodayi_1987@yahoo.com

نام کتاب: آرا و نظریه‌های علمی دکتر محمدرضا حافظ‌نیا

ناشر: انتشارات پاپلی

مؤلف: دکتر سید عباس احمدی

ویراستار: فاطمه محسنی

مدیر اجرایی: امید خدایر

صفحه‌آرایی: محمد نعیم‌آبادی

طرح جلد: نشر کتاب آرا پیشگام

قطع: وزیری

تعداد صفحات: ۶۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۶

شابک: ۶۰۲۶-۶۰۰-۹۷۸-۵۷-۲

چاپ و صحافی: چاپخانه آستان قدس رضوی

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به نشر پاپلی است.

فهرست مطالب

۲۰	فهرست اشکال، نمودارها و مدل‌ها
۲۵	سخن دکتر، حمد و ثنا حافظ‌نیا
۲۹	مقدمه ناشر
۳۳	مقدمه مؤلف
۳۹	نگاهی اجمالی به زندگی شخصی و علمی
۴۷	فصل اول: دیدگاه‌ها و نظریه‌ها در روش‌شناسی پژوهش علمی
۴۷	مفهوم و انواع نظریه علمی
۴۷	۱ - نظریه‌های بنیادین
۴۷	۲ - نظریه‌های کاربردی
۴۸	۳ - نظریه‌های تجویزی و توصیه‌ای
۴۸	نظریه انتقاد علمی برای توسعه علم (توصیه به دانشجویان)
۵۱	فرایند تکامل علمی فرد و جامعه
۵۲	مرحله اول: نقل علمی
۵۲	مرحله دوم: نقد علمی
۵۳	مرحله سوم: اصلاح و تکمیل گزاره علمی
۵۳	مرحله چهارم: تولید و تأسیس گزاره علمی

- نظریهٔ دوایر معلومات و مجهولات بشر ۵۴
- نظریهٔ سطوح علم و فناوری ۵۷
- سطح عاریتی ۵۷
- سطح اقتباسی ۵۸
- سطح تولیدی و نوآوری ۵۸
- الگوی مسئله‌یابی در پژوهش علمی ۵۹
- بعد علت وجودی و بقا ۵۹
- - - - - ۵۹
- - مکانی ۶۰
- بعد تأملی و پدیده ۶۰
- بعد سیستم‌شناسی و کالبدشکافی پدیده ۶۰
- ماهیت ۶۰
- فرایندشناسی ۶۰
- روندشناسی ۶۱
- ساختارشناسی و تشخیص و تعیین ترکیبات کالبدی، اندامی و
فضایی پدیده ۶۱
- الگوی روش‌های گردآوری اطلاعات در پژوهش علمی ۶۱
- نظریهٔ فرایند تولید گزاره‌های نظری علمی ۶۴
- الگوی سیستماتیک انجام پژوهش علمی ۶۸
- الگوی اجرایی پژوهش کاربردی ۷۱
- نمودار زمان‌بندی اجرای مراحل پژوهش علمی (CRITICAL PATH METHOD) - (CPM) ۷۲

۷۳	درخت پژوهش.....
۷۵	فصل دوم: تعاریف علمی.....
۷۵	تعریف جغرافیا.....
۷۵	تعریف فضای جغرافیایی.....
۷۸	تعریف عدالت فضایی / جغرافیایی.....
۷۸	تعریف جغرافیای سیاسی.....
۷۸	تعریف جغرافیای سیاسی دریاها.....
۷۹	تعریف جغرافیای سیاسی فضای مجازی.....
۷۹	تعریف ژئوپلیتیک.....
۷۹	- قلمروخواهی، المانهای مجازی در فضای جغرافیایی.....
۸۰	- کنترل منابع و ابزارهای قدرت در فضای جغرافیایی.....
۸۰	- منزلت طلبی و برتری جوی در فضای جغرافیایی.....
۸۶	تعریف ملت.....
۸۶	تعریف فرهنگ سیاسی.....
۸۷	تعریف هویت ملی.....
۸۷	تعریف منافع ملی.....
۸۸	تعریف اهداف ملی.....
۸۸	تعریف امنیت و امنیت ملی.....
۸۹	تعریف قدرت ملی.....
۹۰	تعریف استراتژی.....
۹۲	تعریف توزیع فضایی قدرت سیاسی.....
۹۳	تعریف همگرایی و واگرایی.....

- تعریف جهانی شدن و جهانی سازی..... ۹۴
- تعریف ضرب‌المثل..... ۹۴
- فصل سوم: تبیین نظری مفاهیم علمی در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک..... ۹۵
- ۹۵
- مفهوم فضا و مفاهیم مربوط..... ۹۵
- رابطه فضایی..... ۹۶
- سیستم فضایی..... ۹۶
- سازار فضایی..... ۹۶
- هویت فضایی..... ۹۷
- آمایش فضایی (spatial planning) یا (spatial organizing)..... ۹۷
- آمایش سیاسی فضا..... ۹۷
- بی‌نظمی فضایی، اشتغال فضایی، ناهنجاری فضایی و یا اغتشاش فضایی..... ۹۸
- ۹۸
- بهترین مکان عناصر و اجزای فضا کدام است؟..... ۹۸
- مفهوم ارزش‌های جغرافیایی مکان و فضا..... ۹۹
- مفهوم اکوسیستم جغرافیایی..... ۱۰۱
- مفهوم و ماهیت جغرافیای سیاسی شهر..... ۱۰۳
- ماهیت سیاسی شهر..... ۱۰۶
- وزن ژئوپلیتیکی شهرها..... ۱۰۷
- ارزش‌های موجود در بطن فضای جغرافیایی شهر..... ۱۰۷
- کارکردهای سیاسی عناصر ساختی درون‌شهری..... ۱۰۸
- شهر به مثابه فلسفه و قلمروی دولت محلی..... ۱۰۹

- رابطه دیالکتیکی سیاست و فضا در شهر..... ۱۰۹
- بحران‌های شهری و مسائل امنیتی..... ۱۱۰
- ساختار سیاسی فضای شهری..... ۱۱۰
- شهر و قدرت..... ۱۱۱
- شهر و روابط بین‌الملل و سیاست خارجی..... ۱۱۱
- مفهوم ملت به مثابه شرکت سهامی..... ۱۱۴
- مفهوم رکارکرد امنیت ملی..... ۱۱۹
- مفهوم حکمت و فرمانروایی..... ۱۲۰
- مفهوم جهانی شدن..... ۱۲۳
- مفهوم وزن ژئوپلیتیکی..... ۱۲۵
- مفهوم ناحیه یا منطقه ژئوپلیتیکی..... ۱۲۸
- مفهوم قلمرو و مرز ژئوپلیتیکی..... ۱۳۱
- مفهوم سلسله‌مراتب ژئوپلیتیکی..... ۱۳۴
- مفهوم توازن ژئوپلیتیکی..... ۱۳۶
- مفهوم تعلق یا علاقه ژئوپلیتیکی..... ۱۳۸
- مفهوم چالش ژئوپلیتیکی..... ۱۴۰
- مفهوم استراتژی ژئوپلیتیکی..... ۱۴۱
- مفهوم انزوای ژئوپلیتیکی..... ۱۴۲
- الف. انزوای اختیاری و خودانگیخته..... ۱۴۳
- ب. انزوای تحمیلی و برون‌زا..... ۱۴۳
- ج. انزوای ترکیبی..... ۱۴۴
- د. انزوای ادراکی یا احساس محاصره..... ۱۴۵

- مفهوم بحران ژئوپلیتیکی..... ۱۴۷
- مفهوم ساختار روابط ژئوپلیتیکی..... ۱۵۴
- مفهوم نظم ژئوپلیتیکی..... ۱۵۸
- مفهوم گذار ژئوپلیتیکی..... ۱۶۱
- مفهوم تحول ژئوپلیتیکی..... ۱۶۲
- مفهوم وابستگی ژئوپلیتیکی..... ۱۶۴
- مفهوم تصویر و تصور ژئوپلیتیکی..... ۱۶۷
- مفهوم ژئوبایک توریسم و گردشگری..... ۱۶۹
- مفهوم ژئوبالیم زبان..... ۱۷۱
- ژئوپلیتیک جنگ..... ۱۷۳
- ژئوپلیتیک سلطه..... ۱۷۵
- مفهوم ژئوپلیتیک ورزش..... ۱۷۷
- مفهوم ژئوپلیتیک شیعه..... ۱۷۸
- مفهوم ژئوپلیتیک اینترنت و فضای مجازی..... ۱۸۱
- ۱- بعد مدیریتی و کنترل..... ۱۸۶
- ۲- بعد هویتی..... ۱۸۸
- ۳- بعد همگرایی و همکاری..... ۱۹۰
- ۴- بعد رقابتی و ستیز..... ۱۹۱
- ۵- بعد شکاف توسعه..... ۱۹۲
- ۶- بعد تولید قدرت..... ۱۹۳
- ۷- بعد حاکمیتی و کنترل ملی..... ۱۹۴
- فصل چهارم: دیدگاه‌ها و نظریه‌ها در فلسفه و ماهیت جغرافیا..... ۱۹۷

- تبیین فلسفه جغرافیا ۱۹۷
- پرسش‌های ساختاری فلسفه جغرافیا ۱۹۹
- ۱- جغرافیا چیست؟ ۱۹۹
- ۲- چرا باید رشته‌ای علمی با عنوان «جغرافیا» یا «علوم جغرافیایی» وجود داشته باشد؟ ۲۰۰
- ۳- معرفت جغرافیایی چگونه است؟ ۲۰۰
- ۴- روند تکاملی رشته جغرافیا چگونه بوده است؟ ۲۰۰
- ۵- روش‌شناسی جغرافیا چیست؟ ۲۰۱
- ۶- هدف‌های علم جغرافیا چیست؟ ۲۰۱
- تبیین ابعاد فلسفی جغرافیا ۲۰۲
- الف. ماهیت و موضوع جغرافیا چیست؟ ۲۰۲
- ب. جرایم و علت وجودی رشته جغرافیا ۲۰۸
- ج. معرفت جغرافیایی چیست؟ ۲۰۹
- د. روند تکاملی رشته جغرافیا چگونه بوده است؟ ۲۱۵
- هـ. روش‌شناسی علم جغرافیا چیست؟ ۲۱۶
- و. هدف‌های معرفت جغرافیایی چیست؟ ۲۱۹
- نظریه عدالت فضایی ۲۲۳
- منشور سلسله مراتبی فضاهاى جغرافیایی ۲۲۵
- مدل رابطه جغرافیا و توسعه ۲۲۷
- مدل رابطه جغرافیا و حقوق ۲۲۸
- مدل روابط جغرافیا، قدرت و استراتژی ۲۲۹
- مدل مهاجرت در فضاهاى جغرافیایی ۲۳۰

- ۲۳۲..... استراتژی تواناسازی جغرافیا.
- ۲۳۳..... مراحل و پیش‌شرط‌های اجرای استراتژی تواناسازی جغرافیا.
- ۲۳۳..... مدل آموزش جغرافیا و بازار اشتغال.
- ۲۳۴..... اصول ناظر بر برنامه‌ریزی رشته‌های علوم جغرافیایی.
- ۲۳۷..... الگوی پیشنهادی برای نظام علمی جغرافیا در دانشگاه‌ها.
- ۲۴۱..... طرح مؤسسه یا سازمان جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران.
- ۲۵۵..... پیشنهاد معاونت جغرافیایی برای شهرداری‌ها.
- ۲۶۱..... فصل پنجم: دیدگاه‌ها و نظریه‌ها در جغرافیای سیاسی.
- ۲۶۱..... تبیین نسخه جغرافیای سیاسی.
- ۲۷۶..... هدف غایی از جغرافیای سیاسی چیست؟
- رویکردی جدید به تاریخ پیدایش و بنیان‌گذاری جغرافیای سیاسی در جهان
- ۲۸۸.....
- ۲۸۸..... ۱- تورگو و جغرافیای سیاسی.
- ۲۹۶..... ۲- کانت و جغرافیای سیاسی.
- ۳۰۴..... ۳- راتزل و جغرافیای سیاسی.
- ۳۱۵..... نظریه دینامیسم فضا و سیاست.
- ۳۲۵..... نظریه بنیادهای جغرافیایی هویت کشورها و سیستم‌های بین‌المللی.
- ۳۲۹..... نظریه اکولوژیکی فلسفه دموکراسی.
- ۳۳۱..... نظریه فلسفه جغرافیایی حکومت.
- ۳۴۱..... نظریه هویت جغرافیایی کشورها.
- ۳۴۲..... نظام سلسله‌مراتبی رابطه حکومت‌ها با زیرساخت جغرافیایی.
- ۳۴۴..... نظریه سرچشمه‌های جغرافیایی منازعه بین کشورها.

۳۴۷.....	فلسفه سیاست و مدیریت سیاسی فضا.....
۳۵۱.....	نظریه عدم تمرکز و توزیع فضایی قدرت.....
۳۵۴.....	فلسفه محلی گرایی.....
۳۵۹.....	نظریه سطح بندی دولت محلی.....
۳۶۱.....	نظریه فلسفه جغرافیایی حقوق شهروندی و دموکراسی.....
۳۶۵.....	ظهور ملی گرای جدید در جهان.....
۳۸۰.....	الگوری، سطح بندی منافع فردی و جمعی.....
۳۸۲.....	نظریه دربارهٔ اقلیت.....
۳۸۸.....	نظریه فرایند جایگزینی سرزمینی.....
۳۸۸.....	رابطه عوامل و ارزش های جغرافیایی و بازیگر سیاسی.....
۳۹۱.....	عوامل مؤثر در بازیگری و عمل سیاسی.....
۳۹۳.....	الگوی سطح بندی واحدهای سیاسی.....
۳۹۴.....	نظریه ساماندهی و مدیریت سیاسی فضا.....
۳۹۴.....	الف. اصول حاکم.....
.....	ب. عوامل مؤثر بر شکل گیری فرایند سازماندهی و مدیریت سیاسی فضا.....
۳۹۴.....	
۳۹۵.....	ج. اهداف عمده سازماندهی و مدیریت سیاسی فضا.....
۳۹۶.....	د. فرایند سازماندهی سیاسی مکان و فضا.....
۳۹۸.....	هـ. ملاحظات لازم در سازماندهی سیاسی فضا.....
۳۹۹.....	مدل سلسله مراتبی سطوح مدیریت سیاسی فضا.....
۴۰۰.....	اصول کشورداری و مدیریت سیاسی فضا.....
۴۰۲.....	نظریه تحول و تکامل ادوار تمدن بشر.....

- منشأ بردگی مدرن و رنج انبای بشر..... ۴۰۳
- فصل ششم: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها در ژئوپلیتیک..... ۴۰۷
- ارزش‌های ژئوپلیتیکی مکان و فضای جغرافیایی..... ۴۰۷
- الف. بعد ساختاری مکان و فضا..... ۴۰۷
- ۱- موقعیت جغرافیایی..... ۴۰۸
- ۲- محتوا..... ۴۰۹
- ۱-۲. عناصر و ساخت‌های طبیعی..... ۴۱۰
- ۱-۲. کالبد..... ۴۱۰
- ۲-۱. اقلیم و آب‌وهوا..... ۴۱۱
- ۲-۱-۱. آب..... ۴۱۲
- ۲-۱-۲. خاک..... ۴۱۳
- ۲-۱-۳. پوشش گیاهی..... ۴۱۴
- ۲-۱-۴. زندگی حیوانی..... ۴۱۵
- ۲-۱-۵. آبزیان و شیلات..... ۴۱۵
- ۲-۱-۶. منابع زیرزمینی..... ۴۱۶
- ۲-۲. عناصر و ساخت‌های انسانی..... ۴۲۰
- ۲-۲-۱. ساخت‌های شبکه‌ای..... ۴۲۰
- ۲-۲-۲. ساخت‌های نهادی - کالبدی..... ۴۲۱
- ۲-۳. جمعیت و انسان‌ها..... ۴۲۳
- ب. بعد کارکردی مکان و فضا..... ۴۳۲
- ۱- کارکرد تولیدی..... ۴۳۳
- ۲- کارکرد فضایی..... ۴۳۴

- ۳- کارکرد عاطفی..... ۴۳۶
- ۴- کارکرد قدسی..... ۴۳۷
- مدل رابطه ارزش‌های جغرافیایی با قدرت مکان و فضا..... ۴۳۹
- الگوهای فضایی در ژئوپلیتیک..... ۴۴۲
- ژئوپلیتیک انسان‌گرا..... ۴۴۷
- نظریه تحول و تکامل منطقه ژئوپلیتیکی..... ۴۵۵
- نظریه ژئوپلیتیک اطلاعات..... ۴۵۹
- نظریه ساختار ژئوپلیتیکی در حال ظهور جهان..... ۴۶۷
- نظریه گسل‌های ژئواستراتژیک فعال در جهان..... ۴۷۵
- نظریه جدید هارتلند (۱- حزام غرب آسیا و شمال آفریقا)..... ۴۸۹
- نظریه استراتژی‌های ژئوپلیتیکی تولید صلح، امنیت و توسعه..... ۴۹۷
- الف. استراتژی توسعه توریسم..... ۴۹۸
- ۱- استراتژی توریسم در بعد داخلی..... ۴۹۸
- ۲- استراتژی توریسم در بعد بین‌المللی..... ۴۹۹
- ب. معادله ژئوپلیتیکی..... ۴۹۹
- ج. استراتژی سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه آن در فضای ملی..... ۴۹۹
- د. استراتژی پیوند نیازهای دیگران به فضای کشور..... ۵۰۰
- هـ. استراتژی عدالت جغرافیایی..... ۵۰۰
- نظریه سرچشمه‌ها و منابع قدرت ملی..... ۵۰۱
- نظریه نظام‌های جهانی..... ۵۰۸
- الگوی مناسب برای نظام بین‌المللی..... ۵۱۲
- الف. ضرورت‌های ناظر بر نظام نوین بین‌المللی..... ۵۱۳

- ۱- ناکارآمدی سازمان بین‌الملل موجود..... ۵۱۳
- ۲- بروز تحولات اساسی در جامعه جهانی و روابط ملت‌ها و ابنای بشر..... ۵۱۴
- ۳- تشدید تضعیف نقش دولت‌های ملی..... ۵۱۵
- ۴- مدیریت مسائل مشترک جهانی..... ۵۱۶
- ۵- مراقبت و دفاع از حقوق بشر..... ۵۱۸
- ب. الگوی نظام بین‌الملل جدید یا نظریه «مدیریت مشارکتی امور جهان»..... ۵۱۹
- نظریه ارتقاء، مزیت ژئوپلیتیکی یک کشور در سیستم منطقه‌ای و جهانی..... ۵۲۲
- نظریه کالبد فضایی (جغرافیایی) نظام‌های منطقه‌ای..... ۵۲۳
- نظریه مداخله در بحران‌های ژئوپلیتیکی..... ۵۳۲
- فصل هفتم: دیدگاه‌ها و نظریه‌های منطقه‌ای در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک..... ۵۳۵
- تبیین موقعیت ژئوپلیتیکی ایران..... ۵۳۵
- الگوی سیاست خارجی ایران مبتنی بر موقعیت حائل..... ۵۴۴
- چرخه قدرت سیاسی و صورت دولت‌ها در ایران پس از انقلاب اسلامی..... ۵۴۵
- برداشتی از صورت و سیرت دولت‌ها پس از انقلاب اسلامی..... ۵۴۸
- نظریه ساختار فضایی - دفاعی برای ایران..... ۵۵۰
- رابطه متقابل امنیت و دفاع با آمایش سرزمین..... ۵۵۰
- رابطه آمایش با امنیت و دفاع..... ۵۵۳

۵۶۰.....	بعد سیاسی انتقال پایتخت کشور.....
۵۶۵.....	نظریه تمرکززدایی و تراکم زدایی از تهران به عنوان پایتخت ایران.....
۵۶۷.....	تهران به عنوان پایتخت.....
۵۷۳.....	راهبردهای نظام یافته تمرکززدایی و تراکم زدایی از پایتخت (کنترل توسعه و سبک کردن بارفضایی تهران).....
۵۷۶.....	تبیین اسفندی ساختار سازی حکومت ها مبتنی بر جغرافیای سیاسی (با تأکید بر ایران).....
۵۸۴.....	الگوی پیشنهادی ساختار سازمانی حکومت و دولت برای ایران.....
۵۸۶.....	ساختار پیشنهادی برای دولت یا قوه مجریه.....
۵۸۶.....	بخش اول - وزارتخانه ها و سازمان های مستقل ملی.....
۵۸۶.....	الف. سازمان های مرکزی و ملی.....
۵۸۶.....	ب. وزارتخانه های دولتی.....
۵۹۰.....	بخش دوم - شوراهای عالی هماهنگی، تصمیم سازی و سیاست گذاری.....
۵۹۷.....	بررسی احتمال حمله نظامی به ایران.....
۶۰۱.....	فلسفه جغرافیایی منطقه گرایی و عضویت ایران در سازمان های بین المللی.....
۶۰۲.....	الف. خصیصه ساختاری موقعیت.....
۶۰۳.....	ب. خصیصه های کارکردی.....
۶۰۴.....	نظریه بازساخت هویت ایرانی و اسلامی پس از انقلاب اسلامی.....
۶۰۵.....	نظریه ادوار نظم سیاسی در ایران.....
۶۰۵.....	الف. دوران اجتماعات و گروه های انسانی پراکنده و خودگردانی محلی.....

- ب. دوران تهاجم و مهاجرت آریاییها به ایران (مرحله شکل‌گیری حکومت‌های منطقه‌ای)..... ۶۰۶
- ج. دوران سازمان‌یافتگی و یکپارچگی سیاسی - فضایی ایران..... ۶۰۷
- د. دوران صدر اسلام..... ۶۰۸
- هـ. دوران حاکمیت اقوام ترک پایه بیرون فلات..... ۶۰۹
- و. دوران حاکمیت اقوام درون فلات..... ۶۰۹
- ز. دوران افول نظم آسیایی و سلطه نظم غربی..... ۶۱۱
- نظریه همگرایی و واگرایی در ایران..... ۶۱۲
- الف. نیروهای واگرا..... ۶۱۲
- ب. نیروهای همگرا..... ۶۱۶
- ج. چند توصیه رای تئوریت اتحاد و انسجام ملی..... ۶۲۱
- تعارض سیاست الزام پاپ مته در مجلات خارجی با منافع ملی کشور..... ۶۲۳
- تبیین جغرافیایی و ژئوپلیتیکی حقوق ایران در خلیج فارس..... ۶۳۵
- آیا جزایر سه‌گانه ایرانی در خلیج فارس قابل واگذاری است؟..... ۶۳۸
- تنگه هرمز، کدام استراتژی: بستن یا نبستن؟..... ۶۳۹
- الف: استراتژی بستن..... ۶۴۴
- ب: استراتژی نبستن و تأمین امنیت تنگه هرمز..... ۶۴۶
- تبیین الگوی تقابل و همگرایی در منطقه خلیج فارس و نقد کنش تبلیغاتی ایران..... ۶۴۸
- نهادسازی اقتصادی فراگیر و امنیت پایدار در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس..... ۶۵۹

۶۶۱.....	چالش‌های جدید همگرایی در جهان اسلام
۶۶۲.....	نظریه رقابت‌های ژئواستراتژیک قدرت‌ها در آسیا (پس از جنگ سرد)
۶۷۲.....	نظریه اتحاد آسیایی
۶۷۴.....	ضرورت تشکیل اتحادیه آسیایی
۶۷۹.....	منابع
۶۸۷.....	فهرست اعلام
۶۹۳.....	ضمایم - پیوست‌ها
۶۹۳.....	نامه‌ها
۶۹۵.....	تقدیرنامه
۶۹۶.....	تصاویر

بسمه تعالی

سخن دکتر محمد رضا حافظ نیا

خداوند بزرگ را شاکر ازارم که به من توفیق داد تا همراه با پویش علمی دانشمندان رشته‌های مختلف و جریان خروشان و فزاینده تولید معرفت و دانش بشری، گام کوچکی در مسیر تولید علم و معرفت در حوزه تخصصی خویش، یعنی جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، برانجام.

آنچه پیش روی علاقه‌مندان و خوانندگان این مجموعه قرار دارد؛ حاصل یک ربع قرن پویش و تلاش علمی اینجانب است که با رویکرد عقل‌گرایانه و اندیشه‌محور تولید شده است؛ به عبارتی محصول ذهن مکانیست‌های است که توانسته از طریق بررسی و تفکر پیرامون تجارب محدود و پراکنده پدیده‌ها به آنها نظم و سامان داده و طرح کلی واقعیت آن را در جهان کشف و در قالب گزاره‌ای نظری و یا نظریه علمی بیان نماید.

از همکار عزیز و تلاشگر، جناب آقای دکتر سید عباس احمدی، تشکر می‌کنم که دست به این ابتکار عمل زده و نسبت به بررسی و تدوین این مجموعه به شکلی خوب و قابل بهره‌برداری برای علاقه‌مندان اقدام نموده است.

تولید چنین اثری پس از لطف و توفیق خداوند متعال، علاوه بر تلاش‌های اینجانب، محصول خدمات و همکاری‌های کسانی است که مرا همیشه مرهون مهر

خود نموده‌اند؛ بنابراین بیش از همه مرهون والدینم، مرحوم رجب حافظ‌نیا و مرحوم خدیجه خراشادی‌زاده هستم که وجود، قابلیت‌ها و رشد خودم را از آنها دارم. متأسفانه آنها نتوانستند زندگی مشترکشان را به پایان ببرند. تقدیر این بود که پدرم در جوانی دار فانی را وداع کند و مادرم با توکل بر خداوند و با عزمی راسخ و با تحمل رنج و مشقت فراوان، فرزندان یتیم خود را پرستاری نماید و بنا به وصیت شوهرش آنها را از روستا روانه تحصیل در شهر کند و سختی راه را به من وارد کرد. خداوند آنها را قرین رحمت خود بنماید!

من نمی‌توانم محبت‌ها و همراهی‌های برادرانم، علی‌رضا و حسن‌رضا و نیز اقوام و خویشاوندان خوبم؛ به‌ویژه پدربزرگ، مادر بزرگ، عموها، عمه‌ها، دایی، خاله و همسران خدیشان را نیز خانواده‌های محترم خراشادی‌زاده، اولیایی، چاچی و فروزان‌فر را در آن دست نادیده بگیرم. من از همه آنها سپاسگزارم.

همچنین مرهون معلمین و استادان بزرگوار و دلسوزی هستم که در تمام مراحل تحصیلی از ابتدایی تا پایان دوره کتربا در دانشگاه، مرا در مسیر آموختن و تلاش علمی یاری کردند و علم، اخلاق و تربیت معرفت را به من آموختند. به‌طور خاص خودم را مرهون زحمات معلمان و استادان ارجمندم، به‌ویژه: رضوانی، شوکت‌آبادی، نیکخواه، وریدی، صباغ، توحید، خرائی، جاجویی، حنفی، حسن‌پور، آرین، دکتر حسین شکویی، دکتر عزت‌الله عزت‌نژاد، دکتر دُرّه میرحیدر، دکتر محمدحسین پاپلی یزدی، دکتر میثمی، دکتر احمد احمدی، دکتر نجفقلی حبیبی، دکتر سعید سمنائیان، دکتر سید غلام‌رضا شیرازیان و دکتر افتخار حسینی و نیز سایر معلمان و استادانی که از آنها به نام یاد نکردم، می‌دانم.

برای تألیف این مجموعه علمی من مرهون خانواده عزیزم هستم. همسر عزیزم، سکینه خراشادی‌زاده و نیز فرزندان عزیزم: یاسر، حمیدرضا، حامد و بهزاد که با

صبوری، قناعت، دلسوزی و همکاری، شرایط و زمینه مناسبی را برای پویش و تلاش علمی من فراهم کردند. اگر نبود تلاش‌ها و همکاری و همراهی همسر من که با مدیریت خانوادگی خوب و مثال‌زدنی خود، در اداره خانه و فرزندان، فضایی را فراهم کرد که بتوانم هم تحصیلات تکمیلی خود را به پایان رسانم و هم پویش و تولید علمی خود را انجام دهم و هم بتوانم دانشجویان موفقی را تربیت کنم، هیچ‌گاه نمی‌توانستم چنین مجموعه‌ای را تقدیم کنم؛ بنابراین او سهم بسیاری در این فعالیت‌ها دارد. از او و فرزندان شایسته‌ام که او آنها را به خوبی تربیت کرد، متشکرم. امیدوارم خداوند متعال به همسر من پاداش دهد.

در فرایند تولید این مجموعه دانشجویان عزیزم در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای نیز بدهکارم. آنها با طرح پرسش‌ها و سؤال‌های خوب خود، موضوع‌های مطالعاتی و اندیشه‌ای را در ذهن من ایجاد کردند. برخی از آنها در تدوین مباحث کلاس که در نهایت به تدوین گزاره‌های سری آ منجر شد به من کمک کردند. آنها همچنین در فرایند انجام پژوهش پایان‌نامه و رساله خود و نیز مباحث دوجانبه، در شکل‌گیری و توسعه برخی از مفاهیم و نظریه‌ها نقش آفرین بودند؛ بنابراین از همه آنها صمیمانه تشکر می‌کنم.

در پایان از دانشگاه تربیت مدرس ممنون و سپاسگزارم. چون این دانشگاه، فرصت‌ساز و زمینه‌ساز تحصیل دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای من بود. من اولین فارغ‌التحصیل دوره دکترای این دانشگاه هستم (۱۳۶۹ ش). همچنین عضو هیئت علمی و استاد دانشگاه تربیت مدرس بوده و هستم. به یقین فرصت‌ها، زمینه‌ها، تشویق‌ها و همکاری‌های دانشگاه تربیت مدرس و مسئولین، نهادها، کارکنان، همکاران و اساتید محترم آن؛ به‌ویژه استاد بزرگ و فقید من، مرحوم دکتر حسین شکویی، در موفقیت اینجانب و ارائه این مجموعه نقش و سهم بسزایی

دارند که از همه آنها متشکرم. من همواره خود را مرهون آنها و دانشگاه تربیت مدرس می‌دانم.

از خوانندگان و علاقه‌مندان بزرگوار این مجموعه تقاضا می‌کنم انتقادات سازنده خود را برای تکامل و بهبود آن به اینجانب منعکس فرمایند.

ارادتمند و مرهون همه

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا

تهران. بهار ۱۳۹۶

www.ketab.ir

مقدمه مؤلف

دانش ودیعه‌ای است الهی به انسانی که جانشین خداوند در زمین است. علم عنصر اساسی تعالی انسان، پیشرفت، توسعه، رفاه و سعادت‌مندی بشر و درعین حال سبب قدرت و تولید سرمایه و ثروت است. اساس و بنیان جوامع انسانی را علم و دانش آنها تشکیل می‌دهد. جهان امروز جهان دانش و اندیشه است. علم و دانش است که مسیر زندگی انسان را مشخص و هدایت می‌کند. سرمایه اصلی و توان حقیقی هر کشوری به سطح علمی آن بستگی دارد؛ چرا که در جهان امروز، پیشرفت و توسعه کشورها بر مبنای علم و دانش استوار است، پس بدیهی است که پژوهش و تولید علم و فناوری از مهم‌ترین عناصر رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، صنعتی و سیاسی کشورها به حساب آید.

امروزه دستیابی به علوم پیشرفته، در توسعه پایدار است. استقلال و پیشرفت ملت‌ها در گرو دستیابی به عرصه‌های بالای علم و نوآوری است، زیرا منشأ بسیاری از گرفتاری‌ها و مشکلات جهان، عقب‌ماندگی ملت‌ها از عرصه‌های علمی و فناوری است؛ بنابراین طبیعی است که هر جامعه‌ای باید برای تقویت عزت ملی و خودباوری تلاش کند تا به پیشرفت‌های علمی و فرهنگی دست یابد.

در دنیای امروز، متفکران و اندیشه‌وران پشتمان قدرت کشورها هستند. هر کشوری که سریع‌تر به یافته‌های بنیادین علمی دست یابد و آن را در جهت رشد فناوری به کار گیرد، می‌تواند زودتر به شاخص‌های توسعه برسد. در دنیای پیچیده و پیشرفته امروزی، تداوم حیات و بالندگی هر کشوری به پیشرفت و استقلال علمی، تحقیقاتی، پژوهشی و فناوری آن بستگی دارد.

دانشگاه نیز به‌عنوان محل آموزش و تولید علم، یکی از ارکان اصلی توسعه و پیشرفت یک کشور به‌شمار می‌رود و بنابراین می‌تواند نقش بسزایی در پیشرفت کشور ایفا نماید. با این حال در برخی از کشورها به دلیل ماهیت وارداتی علم و تغذیه از علوم تولیدشده که عمدتاً در اروپا و آمریکا صورت پذیرفته، به‌سختی می‌توان میان عملکرد دانشگاه‌ها و توسعه کشور ارتباطی تشخیص داد. در ایران دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی که باید موتور محرکه علمی کشور محسوب شوند، به دلیل تقلیدی بودن ساختار و ماهیت آنها از ابتدای شکل‌گیری آموزش عالی، مشی مشابه داشته و به‌رغم تغییرات و اصلاحات اندکی در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، این ویژگی همچنان تا حد بسیاری حفظ شده است. این در حالی است که تاریخ طولانی ایران سرشار از کوشش‌های علمی در حوزه‌های مختلف است و از این نظر، ایران به لحاظ تاریخی، سهم ارزشمندی در تولید دانش و معرفت در جهان داشته است.

اگرچه ثمره نهضت ترجمه در ایران، گشایش پنجره‌های جدید به دنیای معرفت و اندیشه بود، ولی در عرصه تولید علم موجب ایستایی و حتی وابستگی فکری و ظهور پدیده نوین استعمار فکری شد. نیاز به تجدیدطلبی در علوم انسانی، نه با ترجمه و واردات بی‌رویه افکار مغرب زمین نه با تولید علم و نظریه‌پردازی صورت می‌گیرد. به نظر می‌رسد گفتمانی که در ایران به دنبال بومی‌سازی علوم اجتماعی و علوم انسانی است، راه سختی را در پیش دارد، زیرا باید مفاهیم و نظریه‌های وارداتی برای مفید واقع شدن، مورد جرح و تعدیل قرار گیرند و به‌طور طبیعی روند تکوین نظریه‌سازی را طی کنند.

اکنون نیز چاره کار مشخص است. به نظر می‌رسد جنبش نرم‌افزاری و تولید علم در ایران محصول تحول روحی و نگرشی، یعنی اعتماد به نفس، خودباوری،

تفکر و بینش علمی و امید به آینده است. این اصول بنیادین که به‌ویژه در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مبنا و پایه حرکت علمی و پیشرفت ملت ایران قرار گرفته است، باید بیش‌ازپیش مورد توجه و حمایت باشد.

از سویی دیگر روشن است که پیشرفت علم به عالمان متعهد، نظریه‌پرداز، برنامه‌ریز و آگاه به امور علمی، ملی و بین‌المللی وابسته است. این صفات به‌عنوان نمونه، در شخصیت دکتر محمد رضا حافظ‌نیا، استاد دانشگاه تربیت مدرس به‌عنوان یکی از استادان و نظریه‌پردازان علم جغرافیا؛ به‌ویژه جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک متجلی است. او با کواکب بارز از علم و تجربه عملی و مدیریتی و با تعهدی عالمانه و صادقانه، در کنار پرورش دانش‌جویان صاحب‌نظر، مفاهیم، آرا و نظریه‌های علمی متعددی را ارائه کرده است که تلاش کردیم در این کتاب تدوین شود.

این کتاب با نگاهی اجمالی به زندگی شخصی و علمی دکتر محمد رضا حافظ‌نیا آغاز می‌شود و دیدگاه‌های علمی او را در هفت فصل در برمی‌گیرد.

فصل اول به بیان «دیدگاه‌ها و نظریه‌ها در دانش‌شناسی پژوهش علمی» می‌پردازد. مهم‌ترین بخش این فصل، الگوی سیستمیک انجام پژوهش علمی است که به تفصیل مطرح شده است. علاوه بر آن نظریه‌های «دوایم» «نیومات» و مجهولات بشر» و «انتقاد علمی برای توسعه علم» نیز بیان شده‌اند.

فصل دوم به گردآوری «تعاریف علمی» ایشان اختصاص دارد. در این فصل اصطلاحاتی، نظیر: جغرافیا، فضا، جغرافیای سیاسی، ژئوپلیتیک، ملت، قدرت، جهانی‌شدن و... جمع‌آوری شده است.

«تبیین نظری مفاهیم علمی در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک» عنوان **فصل سوم** است. در این فصل مفاهیم متنوع و متعددی در جغرافیا و جغرافیای سیاسی، از جمله مفهوم سیاست و فضا، اکوسیستم جغرافیایی، ملت، اقلیت و... به

بحث درآمده است. علاوه بر این، مباحث قابل توجهی از این فصل به مفاهیم اساسی در ژئوپلیتیک از قبیل: وزن ژئوپلیتیکی، منطقه ژئوپلیتیکی، قلمرو و مرز ژئوپلیتیکی، سلسله‌مراتب ژئوپلیتیکی، توازن ژئوپلیتیکی، تعلق ژئوپلیتیکی، چالش ژئوپلیتیکی، استراتژی ژئوپلیتیکی، انزوای ژئوپلیتیکی، بحران ژئوپلیتیکی، ساختار روابط ژئوپلیتیکی، نظم و گذار ژئوپلیتیکی، تحول ژئوپلیتیکی، وابستگی ژئوپلیتیکی و... اختصاص یافته است.

در فصل چهارم «دیدگاه‌ها و نظریه‌ها در فلسفه و ماهیت جغرافیا» ارائه شده است. الگری بنا یافته مطالعات مکان و فضای جغرافیایی، استراتژی توانمندسازی جغرافیا در ایران و ارجح مؤسسه یا سازمان جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران از مطالب این فصل است.

فصل پنجم و ششم کتاب به ترتیب «دیدگاه‌ها و نظریات مرتبط با جغرافیای سیاسی و دیدگاه‌ها و نظریات پیرامون ژئوپلیتیک» را شامل می‌شود و در آن مدل‌ها و نظریه‌های متعددی ارائه شده است.

آخرین فصل نیز «دیدگاه‌ها و نظریات دکتر حافظ‌نیا در حوزه جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک ایران، منطقه خلیج فارس، جنوب غرب آسیا و جهان اسلام» را در بر گرفته است.

همچنین در سراسر کتاب مدل‌ها و الگوهای تصویر موجود دارد که به درک و یادگیری بهتر محتوای علمی مفاهیم و موضوعات کمک می‌کند.

تدوین این کتاب علاوه بر تسهیل دسترسی استادان، دانشجویان و علاقه‌مندان به آرا و نظریه‌های علمی دکتر حافظ‌نیا که در کتاب‌ها، مقالات و سخنرانی‌های متعددی پخش شده است، این نکته را گوشزد می‌کند که آنچه بیشتر از انتقال و مصرف علم اهمیت دارد، تولید علم و اعتماد به نفس ملی و بومی در این باره است.

که اهمیت بیشتری دارد و باید مورد توجه دانشگاهیان کشور و نیز وجهه همت مسئولین مربوط در ایران قرار گیرد.

در اینجا لازم است از دوست عزیز و دانشجوی علاقه‌مند و پرتلاش مقطع دکترای جغرافیای سیاسی، جناب آقای سعید صادقلو، تشکر و قدردانی نمایم. ایشان باذوق و سلیقه و با حوصله‌ای مثال‌زدنی، بیشتر مدل‌ها و نمودارهای این کتاب را از نو طراحی و ترسیم کرد و بر زیبایی نسخه نهایی کار افزود.

همچنین شایسته است از بنیاد فرهنگی «مصلی‌نژاد» به سبب مشارکت در چاپ و انتشار کتاب تسکین و تندرستی نمایم. همین‌طور از انتشارات پاپلی که زمینه چاپ کتاب را فراهم نمودند، به‌خصوص از جناب آقای خدایی و سرکار خانم محسن‌زاده که به‌گیرمایل چاپ بودند و زحمات بسیاری را متحمل شدند، متشکرم.